

Zoltan Komjati *

WZROST PRZEDSIĘBIORSTWA I JEGO GŁÓWNE CZYNNIKI

Ogólnie o wzroście

Studia nad ekonomiczną teorią wzrostu analizują czynniki wywierające wpływ na wzrost produkcji (produktu globalnego, dochodu narodowego) oraz związki zachodzące między nimi. Jednym z głównych problemów wzrostu jest jego optymalne tempo oraz zapewnienie wewnętrznych proporcji gospodarki. Szybki wzrost gospodarczy tylko wtedy służy celom społeczeństwa socjalistycznego, gdy nie burzy proporcji gospodarki narodowej i dynamicznej równowagi pomiędzy jej gałęziami. Tempo wzrostu produkcji zależy od czynników określających materialną produkcję, od ilości pracy żywej i uprzedmiotowionej zużytej w produkcji oraz od efektywności ich zastosowania.

Bezpośrednimi czynnikami wzrostu są:

a) zastosowany już w produkcji zasób siły roboczej oraz ilość i kwalifikacje rezerwy siły roboczej, którą można wykorzystać,

b) jakość i ilość pracy wykonanej przez zatrudnionych w produkcji materialnej.

Do pośrednich czynników wzrostu należą:

a) jakość i ilość środków pracy zastosowanych w produkcji,

b) te fundusze stałe i obrotowe, znajdujące się w rękach społeczeństwa, które biorą udział lub mogą wziąć udział w produkcji.

* Doc. dr, Uniwersytet w Pécs (Węgry).

Bezpośrednie czynniki wzrostu

Łączny czas pracy robotników produkcyjnych zatrudnionych w gałęziach produkcyjnych tworzy dyspozycyjny fundusz społecznego czasu pracy. Wielkość tego funduszu zależy m. in. od tego, jaka część społeczeństwa w wieku produkcyjnym (który wynosi: dla mężczyzn od 14 do 60 roku życia, dla kobiet do 55 roku życia) jest zatrudniona w gospodarce. Poza tym ważne jest zbadanie, w jakim stosunku dzielą się zasoby siły roboczej między sferą produkcyjną i nieprodukcyjną, bowiem do wytwarzania dochodu narodowego przyczyniają się zatrudnieni przy wytwarzaniu materialnych dóbr produkcji. Bezsprzeczne jest fakt, że w gospodarce socjalistycznej kobiety stanowią przeważającą część zatrudnionych w sferze nieprodukcyjnej, jak np. w służbie zdrowia, szkolnictwie i oświacie. Ci pracownicy nie stwarzają nowych wartości, ale ich praca jest niezastąpionym warunkiem ciągłej poprawy warunków pracy i życia, jak również i produkcji.

Na wielkość funduszu społecznego czasu pracy, poza ilością zatrudnionych w sferze produkcji materialnej, ma wpływ:

1. Ilość roboczogodzin przepracowanych przez jednego robotnika w ciągu roku, która zależy od przeciętnej długości dnia pracy i od tygodniowego czasu pracy. Rozwój gospodarczy i techniczny dowodzi, że w warunkach socjalistycznych znaczenia nabiera tendencja skracania czasu pracy. Tak więc ogólna liczba robotników produkcyjnych i suma wytworzonej przez nich rocznej pracy wykazuje tendencję malejącą.

2. Stopień złożoności wykonywanej pracy, bowiem praca złożona przynosi więcej wartości niż wykonana w tym czasie praca prosta.

Sytuację zasobów siły roboczej na Węgrzech określa stopniowe wyczerpywanie się ich rezerw. Liczba zatrudnionych w przemyśle spadła o 1,5% w 1978 r. w stosunku do 1970 r. Należy raczej przesunąć uwagę z zewnętrznych źródeł (strumieni) siły roboczej na wewnętrzne.

Niedobór siły roboczej i napięcia między jej strumieniami, zgodnie z postanowieniami XI Kongresu Węgierskiej socjalistycznej Partii Robotniczej i wytycznymi V pięcioletki, mogą być rozwiązane tylko przez zwiększenie efektywności produkcji prze-

mysłowej i lepsze wykorzystanie rezerwy siły roboczej. Znacznie wzrósł odsetek kobiet w ogólnej liczbie zatrudnionych, co jednocześnie oznaczało zmniejszenie rezerw kobiecej siły roboczej. Na Węgrzech zmieniła się również struktura wiekowa zatrudnienia. Na tym polu zauważalne stało się swego rodzaju postarzanie się siły roboczej, będące wynikiem zmniejszenia strumienia młodej siły roboczej. Szybkie tempo rozwoju przemysłowego Węgier, które w ciągu ostatnich dziesięciu lat kształtowało się na poziomie 5-6%, wymaga zastosowania coraz wyżej wykwalifikowanej siły roboczej. Jednocześnie, wraz z szybkim rozwojem, zmienia się treść i forma wykonywanej pracy. Pod wpływem rozwoju naukowo-technicznego i zmiennej struktury przemysłu, powstają nowe, wymagające wysokich kwalifikacji zajęcia - zawody, niektóre stare natomiast zanikają.

Zmienia się również struktura zawodowa pracowników. Rozwój produkcji wymaga zatrudnienia, na bazie bardziej złożonych technik produkcyjnych, pracowników o coraz wszechstronniejszym wykształceniu zawodowym. Na skutek rozpadającego się na elementy, pod wpływem produkcji masowej, procesu produkcji, rośnie zapotrzebowanie na wykwalifikowanego robotnika, a jednocześnie następuje zmniejszenie znaczenia fizycznego robotnika "tradycyjnego" na skutek stopniowej mechanizacji procesu produkcji. Na Węgrzech strumień dopływu siły roboczej jest ograniczony. Ekstensywne źródła wzrostu gospodarczego są istotnie wyczerpane. Tak więc na pierwszy plan wysunęły się czynniki intensywne, a wśród nich przede wszystkim wydajność pracy.

Intensywny wzrost gospodarczy może być zapewniony przez podniesienie wydajności pracy żywej, zaangażowanej w produkcję. Cechy charakterystyczne tego procesu to: przyspieszenie rozwoju technicznego, unowocześnienie miejsca pracy, lepsze wykorzystanie środków produkcji.

Pośrednie czynniki wzrostu

Warunkiem wzrostu wydajności pracy społecznej jest wzrost ilości narzędzi pracy i ich efektywne wykorzystanie. Jeżeli efektywność bazy produkcyjnej się nie zmienia, produkcja może wzrosnąć w takim tylko stopniu, w jakim wzrasta baza produk-

cyjna. To natomiast oznacza wzrost ekstensywny. Wzrost intensywny wymaga równoczesnego wzrostu efektywności bazy produkcyjnej.

Postęp naukowo-techniczny jako jeden z czynników wzrostu gospodarczego jest najważniejszym elementem wzrostu wydajności. Naturalnie, związek ten jest dość skomplikowany, bowiem poszczególne typy rozwoju technicznego nie da się konkretnie związać z wydajnością.

1. Taki rozwój techniczny, zmierzający do udoskonalenia produktów, dzięki któremu znacznie wzrasta ich wartość użytkowa w danej fazie produkcyjnej, nie ma bezpośredniego związku z wydajnością. Znaczy to, że jeżeli taki produkt jest środkiem produkcji, to większa wartość użytkowa jego rosnącej wydajności uwidacznia się nie u wytwórcy, a u użytkownika.

2. Przedsiębiorstwo wytwarza taką samą wartość użytkową wdrażając osiągnięcia rozwoju technicznego i zmniejszając jednocześnie nakład pracy na jednostkę wytworzonego wyrobu. Taki wpływ może być osiągnięty przede wszystkim dzięki rozwojowi technologii produkcyjnej. Ma to odbicie w wydajności przedsiębiorstwa.

3. Nie możemy mówić o wzroście wydajności w takich przypadkach rozwoju technicznego, kiedy jest mowa o zaspokojeniu nowo powstałych potrzeb, w ramach wcześniej nie znanych środków spożycia (jak np. dawniej telewizory, minikomputery).

Reasumując stwierdzić możemy, że wzrost gospodarczy zależy od pracy żywej, czyli jednocześnie od jej efektywności, po drugie od efektywności bazy produkcyjnej. Ważne jest, żeby poszczególne czynniki wzrostu działały zespołowo i synchronicznie. Praca żywa może przyczynić się do wzrostu produkcji i dochodu narodowego tylko w ramach odpowiedniego majątku produkcyjnego. Odwrotnie - wzrost i efektywność bazy produkcyjnej tylko wtedy wpływa na wzrost produkcji i dochodu narodowego, jeżeli mamy do dyspozycji zasoby pracy o odpowiedniej ilości i kwalifikacjach.

W rezultacie więc wzrost bazy produkcyjnej musi być w zgodzie z ilością i jakością pracy żywej zaangażowanej w produkcję, co stanowi podstawowy warunek jej wzrostu.

Produktywność pracy

Pojęcie produktywności (wydajności)

Wraz z rozwojem jakościowym siły roboczej wytwarzanie produktów wymagało coraz mniejszego nakładu czasu pracy. Poszerzenie produkcji i w ostateczności rozwój gospodarczy przebiega w pierwszym rzędzie na podstawie wzrostu wydajności pracy. Wzrost produktywności stwarza najważniejszą drogę intensywnego rozwoju. Produktywność wpływa nie tylko na wzrost jakości produkcji, lecz przez płace i stałe koszty wywiera też istotny wpływ na koszty własne wyrobu (produktu). Bowiem, jeżeli produktywność wzrasta szybciej niż płace, to wprowadzie dochody przypadające na jednego pracownika też rosną, lecz obniżają się koszty przypadające na produktywność, a zatem obniżają się i koszty własne (przy założeniu, że pozostałe czynniki kosztów własnych pozostaną niezmienione), lub jeżeli w drodze wzrostu produktywności rośnie wielkość produkcji, stosunkowo stałe koszty rozdziela się między większą masę produktów, przez co koszty własne są obniżone.

Znaczenie wzrostu produktywności zawiera się w tym, że jako główny czynnik wzrostu wielkości produkcji, poprzez obniżkę kosztów własnych i cen, poprzez wzrost dochodów indywidualnych - zapewnia wzrost stopy życiowej. Produktywność jest tą zdolnością konkretnej pracy człowieka, która dla zaspokojenia potrzeb jest w stanie wytworzyć wartości użytkowe. Poziom produktywności istotnie określa, jaki czas pracy i jej jakość konieczna jest do wyprodukowania danej wartości - zbiorowej użytkowej.

Wszystkie nakłady na czas pracy składają się z następujących faz: z nakładów żywej pracy w fazie ostatecznej, z wykorzystania materiałów, energii maszyn w fazie ostatecznej, z wydajności pracy w poprzednich fazach produkcyjnych wpływających na wielkość pracy żywej zawartej i przeniesionej w półproduktach do fazy ostatecznej.

Produktywność pracy wtedy wzrasta, gdy w jednakowej globalnej ilości pracy wyprodukujemy więcej użytkowej masy towarowej - czyli, jeżeli do wytworzenia jednostki towarowej wykorzystamy mniejszą ilość pracy globalnej.

Należy też wspomnieć o intensywności pracy. Pojęcie produktywności nie jest pojęciem równoznacznym z intensywnością pracy. Produktywność pracy, główne źródło jej wzrostu, to rozwój techniki, zaś wyłącznym sposobem stopniowania intensywności pracy jest wzrost żywej pracy wykonanej w czasie jednostki czasu.

Z punktu widzenia psychologicznego intensywność pracy ludzkiej ma swe górne granice; po ich przekroczeniu zregenerowanie siły roboczej jest niemożliwe. Dlatego słuszne jest stopień intensywności pracy uważać za czynnik produktywności pracy, taki który można wykorzystać z punktu widzenia psychologicznego; jeśli intensywność nie osiąga poziomu umotywowanego psychologicznie, takiego jaki jest oczekiwany na podstawie warunków wynikających z społeczno-gospodarczego rozwoju, wtedy w interesie wzrostu produktywności pracy należy zwiększyć intensywność. Produktywność praktycznie jest niemożliwa do oderwania od intensywności i dlatego przy ocenie produktywności zauważamy, że przy zmianie intensywności ulega zmianie i produktywność.

Przeprowadzanie pomiarów produktywności

Produktywność pracy wymierzamy dwoma wskaźnikami: tak zwanym wskaźnikiem prostym, czyli ilością wytworzonych produktów w okresie jednostki czasu, i jego odwrotnością - ilością czasu pracy potrzebnego do wytwarzania jednostki produktu.

Człowiek w procesie produkcji wykonuje swą pracę przy pomocy środków produkcji, wykorzystując w tym procesie różnorodne materiały potrzebne do powstania produktu. Czyli ilość wykorzystanej pracy pojawia się jako suma pracy żywej i uprzedmiotowionej. Wychodząc z ekonomicznego pojęcia produktywności, w czasie wymierzania produktywności i w trakcie badania jej kształtowania się, należy brać pod uwagę wszystkie rodzaje pracy zawarte w produkcji. Nie oznacza więc wzrostu produktywności - jeżeli zapotrzebowanie na pracę żywą wprawdzie zmniejsza się, lecz towarzyszą temu zjawiska zmiany w wykorzystaniu pracy uprzedmiotowionej w takim stopniu, że w rezultacie nie zmniejsza się całość pracy.

Wielkość ogólnych nakładów czasu pracy, wyrażona w wydajności, składa się z następujących czynników:

- a) ilość pracy żywej, przeznaczonej na wykonanie produktu, na badanym odcinku produkcji,
- b) wielkość zużycia środków produkcji przypadająca na jednostkę produktu,
- c) ilość całej pracy, ucieleśniana w jednostkowej ilości środków produkcji.

Wydajność na poziomie ogólnogospodarczym i odcinkowym

Podstawowe badanie wydajności można rozpatrywać na dwa sposoby.

Możemy badać cały nakład pracy ucieleśniony w ogólnej wartości użytkowej, który pojawia się w całkowitym procesie wytwarzania jednostki produkcji (grupy produktów), poczynwszy od wyprodukowania surowego materiału do ostatniej czynności w sferze produkcji. Tego typu wskaźniki na poziomie ogólnogospodarczym nazywamy wskaźnikami produkcyjnymi wydajności.

Możemy badać określony dla wartości użytkowej poziom wkładu pracy na danym odcinku produkcji i jego zmiany. Tego typu wskaźniki nazywamy wskaźnikami wydajności na poziomie odcinkowym (fazowym).

Wydajność na poziomie ogólnogospodarczym możemy wyrazić przy pomocy następującej formuły:

$$M_k = m_k + \sum_{i=1}^n (a_{ik} M_i)$$

gdzie:

M_k = cały wkład pracy ucieleśniony w jednostce produktu k ,

m_k = ilość pracy żywej zużytej na jednostkę produktu k ,

a_{ik} = ilość środka produkcji i zużyta na jednostkę produktu k ,

M_i = ilość całej pracy ucieleśnionej w jednostce środka produkcji i ,

$i = 1 \dots n$ gatunków środków produkcji zużytych na jednostkę produktu k .

Tak widzimy, wydajność na poziomie ogólnospołecznym zależy od wydajności danego przedsiębiorstwa (gałęzi) i od poziomu wydajności innego przedsiębiorstwa (gałęzi), z którym rozważane przedsiębiorstwo pozostaje w zależności produkcyjnej.

Zbadajmy komponenty

$$\sum_{i=1}^n (a_{ik} M_i)$$

powyższego obrazu z punktu widzenia związku zachodzącego między jego czynnikami a ilością pracy żywej przez daną jednostkę produkcyjną.

Jedną z dróg prowadzących do wzrostu wydajności jest mechanizacja. W wyniku mechanizacji w przedsiębiorstwie użytkującym maszyny pojawia się oszczędność będących do dyspozycji zasobów pracy żywej. Jednocześnie nie tylko praca przedsiębiorstwa wykorzystującego maszyny odgrywa rolę we wzroście wydajności, ale i praca przedsiębiorstwa produkującego te maszyny. Większa mechanizacja naturalnie oznacza wyższą amortyzację i większe zużycie materiałów zakładowych; wzrost ten przeważnie jest istotnie mniejszy niż zaoszczędzenie zasobów pracy żywej w następstwie mechanizacji. Wynika z tego, że wydajność fazowa musi wyrazić zależne od pracy wykonywanej w przedsiębiorstwie nakłady, które składają się z nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej. Ilość nakładów pracy żywej, wykorzystane na danym odcinku produkcyjnym, materiały i ilość urządzeń produkcyjnych wiąże się także z pracą produkcyjną badanego odcinka, ale zsumowanie trudne jest do wykonania.

Wskaźniki wydajności pracy

Chociaż nie powinniśmy tego robić, pomijamy jednak przy mierzeniu wydajności wykorzystanie pracy uprzedmiotowionej. Nawet gdy produkcję oznaczamy w najprostszych miernikach - w naturalnych jednostkach miary - występują jednak liczne problemy. Wyróżnilibyśmy spośród nich tylko trzy:

1. Porównanie czasowe lub miejscowe wydajności pracy tylko wtedy mają sens, jeżeli weźmiemy pod uwagę jednakowe zakresy

procesu pracy, związanego z wykonaniem produktu. Jeżeli przedsiębiorstwo nie wykonuje jakiegoś procesu pracy samo jak dawniej tylko korzysta z kooperacji, części, zakupu półproduktów, to przy takiej samej ilości pracy może wykonać większą ilość produktów i odwrotnie.

2. Przy podliczaniu produkcji w naturalnych jednostkach miary jest ona zróżnicowana pod względem rodzaju, wielkości i jakości, ale biorąc pod uwagę wartość użytkową i przeznaczenie produktów najczęściej łączy się je w grupy pokrewne. Pracochłonność produktów przynależących do danej grupy w jej obrębie może być różna. Tak więc, jeżeli zmienia się skład grupy, może się zmienić również nakład pracy na jednostkę grupy produktów. Produkcję produktów w ramach grupy można podliczyć, tak że nie bierzemy pod uwagę ani ich wartości użytkowej, ani pracochłonności. W tym przypadku nie są dokładnie określone ani zmiany wolumenu produkcji, ani wyprodukowana suma wartości użytkowej, ani zmiany w zakresie zdolności produkcyjnych, toteż indeks wyrażający zmiany wydajności jest również niedokładny. Jeżeli należące do grupy produkty przeliczymy ze względu na proporcje wartości użytkowej, na produkt jednostkowy, indeks prawidłowo będzie odzwierciedlał kształtowanie się wydajności. Trzeba jednakże wziąć pod uwagę fakt, że wartość użytkowa zależy nie tylko od pracy w badanej fazie. Współczynnik wartości użytkowej produktu wykonanego z materiału o lepszej jakości może być wyższy niż współczynnik pracochłonności, toteż kształtowanie się wskaźnika wydajności zależy nie tylko od pracy wykonanej w danej fazie. W przypadku, gdy przeliczenie wykonujemy na podstawie proporcji pracochłonności, na indeks wydajności nie mają wpływu zmiany proporcji produktów o różnym wkładzie pracy.

3. W czasie, wynik pracy wyrażonej w produkcji jest nie zawsze wiernie odzwierciedlony przez produkcję wyrażoną w naturalnych jednostkach miary. Ten problem jest spowodowany niezaokończoną liczbą produktów. W przypadku dodatniej zmiany liczby produktów jedna część pracy wykonanej w czasie nie objawia się w gotowym produkcie, ale ucieleśnia się w produkcie niezaokończonym. W przypadku ujemnego zróżnicowania liczby produktów część gotowego produktu jest wynikiem pracy wykonanej w okre-

sie poprzednim. W badaniu wydajności problem pojawia się wtedy, gdy stosunek zmian niezakończanego procesu produkcji do gotowego produktu jest duży. W tym przypadku trzeba dokonać korekty.

Widzimy więc, że liczenie w naturalnych jednostkach miary, zwolnione nawet od wpływu zmiany cen, przysparza masę problemów, jeżeli zastosujemy je do badania wydajności.

W wyniku rozprzestrzeniania się współczesnej, nowej techniki, rośnie część pracy uprzedmiotowionej, na co nie reaguje wskaźnik produkcyjny, a co pod względem ekonomicznym jest niewłaściwe.

Zastosowanie więc nienaturalnych wskaźników nie zawsze odzwierciedla rzeczywistość. Jasne jest, że zastosowanie wskaźników wartościowych, np. wartość produkcji brutto, dalej powiększa problemy - ale jest bezsporne, że liczne problemy rozwiązuje, np. wartość produkcji netto lub wskaźników treściowo bliższych temu ostatniemu. Jeżeli w przypadku zastosowania materiałów zastępczych następuje zmiana proporcji, to wartość produkcji netto nadal komplikuje problemy, ale likwiduje ujemny wpływ zużycia materiałów, amortyzacji i kooperacji na pracę uprzedmiotowioną.

Następnym czynnikiem wydajności jest czas pracy. Najczęściej stosowane do badania wydajności kategorie czasu pracy to: ogólna liczba zatrudnionych, ogólna liczba robotników i kadry technicznej, przeciętna płaca robotnika i liczba przepracowanych przez robotników godzin pracy.

Zoltan Komjati

COMPANY GROWTH AND ITS MAIN FACTORS

Analyzing factors exerting influence on the company growth being expressed in production increase the author divides them into direct factors: manpower resources used in production, their size and qualifications, quality and quantity of work done by those employed in material production, and indirect factors: quality and quantity of means of labour employed in production, fixed and turnover funds employed in production.

Further analysis deals with the influence exerted by la-

bour productivity (efficiency) on the company growth. While defining the essence of productivity the author comes to the conclusion that the importance of productivity growth lies in the fact that as a main factor of production volume growth, through reduction of costs and price and through increase of individual incomes it ensures improvement of living standards.

The author proceeds next to discussing coefficients used in measuring labour productivity. Further analysis encompasses labour productivity at the national and sectional levels.

The article ends with presentation of some indices used for measuring labour productivity.